

Zsidó vallás és kultúra 2.

(BBN-HEB11-222, BBN-VAL11-131:5 BMA-VALD-458:3,
BMA-VALD-506.07, BMA-VALD17-203.02, BBV-202.17, BMVD-202.17)

Zsidó rítusok és zsinagógai liturgia (BBN-BIB-612)

10. A zsidóság irányzatai.

2023. május 24.

Biró Tamás

biro.tamas@btk.elte.hu

Figyelem, felvétel indul!

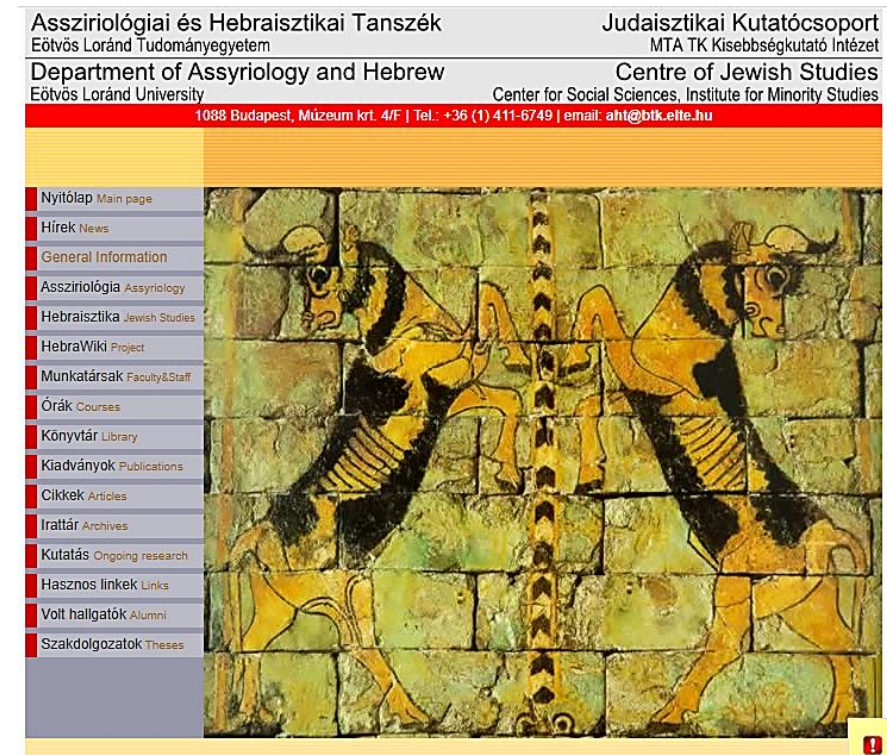
- Azok is meghallgathatják, akik nem tudnak részt venni a szinkron előadáson.
- Előadás visszahallgatható a vizsgára való készülés során.
- Kérem, aki nem szeretne látszódni a felvételen, az állítsa le a videóját, halkítsa le a mikrofonját. Aki nem így tesz, az beleegyezik abba, hogy felvétel készül róla.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Weboldal: <http://hebraisztika.elte.hu/site/>

- Keleti nyelvek és kultúrák alapszak, hebraisztika szakirány (BA)
- Hebraisztika MA
- Hebraisztika-judaisztika PhD
- Minorok:
 - Judaisztika diszciplináris minor
 - Hebraisztika diszciplináris minor
 - Bibliatudomány diszciplináris minor.

Kérdések az eddigiekkel kapcsolatban?

Polifón zsidóság

Babiloni Talmud *Eruvin* 13b

Rav Abba azt mondta, hogy Smuel azt mondta: **Bét Hillel** és **Bét Sammáj** három éven keresztül vitázott. Egyikük azt mondta: „a halákha a véleményünket követi”. És a másikuk azt mondta: „a halákha a véleményünket követi”. Ekkor kijött a Bat Kol [isteni hang], és bejelentette: „**Ezek is és azok is az élő Isten szavai.** De a halákha Hillel iskolája szerint van!”

Ha ezek is és azok is az élő Isten szavai, mivel érdemelte ki Bét Hillel, hogy őket kövesse a halákha? Mert kedvesek és szerények voltak, és a sajátjukat és Bét Sammáj tanítását is tanulták. Sőt, a sajátjuk elé vették [a tanulás/tanítás során] Bét Sammáj tanítását.

Babilóniai Talmud *Baba Mecia* 59b

Máshol azt tanultuk, hogy ha több elemre darabolja, és homokot tesz közéjük, akkor R. Eliezer szerint tiszta, a bölcsek szerint tisztátalan – ilyen volt **Aknaj kemencéje**. (...) Azt tanuljuk: Akkor R. Eliezer megtette minden ellenvetését: ám a rabbik nem fogadták el őket. Erre azt mondta Eliezer: „Ha a *halakha* [a szabály] olyan, mint én [vagyis: a *halakha* szerint nekem van igazam], akkor bizonyítsa ezt ez a szentjánoskenyérfa.” S ekkor a szentjánoskenyérfa száz öllel odébb ment. Mások azt mondják: 400 öllel! Erre azt válaszolták: „Nem szokás a szentjánoskenyérfától bizonyítékot hozni.” Mire válaszolt Eliezer: „Ha a *halakha* olyan, mint én, bizonyítsa ezt ez a vízér!” Ekkor a vízér elapadt. Erre azt válaszolták: „Nem szokás vízértől bizonyítékot hozni.” Mire válaszolt Eliezer: „Ha a *halakha* olyan, mint én, bizonyítsák be a tanház falai.” Ekkor megdőltek a ház falai és már-már beomlottak. Jósua rabbi ekkor rájuk kiáltott: „Mi közötök ahhoz, ha az írástudók vitáznak egymással a *halakha* kérdésében?” A falak erre nem omlottak le, Jósua rabbi dicsőségére, de nem is egyenesedtek fel Eliezer rabbi dicsőségére: még ma is ferdén állnak. Mondta erre Eliezer: „ha a *halakha* olyan, mint én, akkor jöjjön rá bizonyíték az égből!” Ekkor felcsendült egy hang az égből, és így szólt: „Mi kifogásotok Eliezer rabbi ellen? A *halakha* mindig olyan, mint ő!” Ekkor felállt rabbi Jósua, és így szólt: „**Nem az égben van**” (5Mózes 30. 12.). Mit jelent az, hogy a *halakha* nem az égben van? Jirmijahu rabbi válasza: „A Tórát már a Szináj hegyen átadták [tehát nincs az égben]. Nem hallgatunk semmilyen égi hangra, hiszen már a Szináj hegyen beírtad a Tórádba: »a többség szerint kell dönten« (2Mózes 23. 2). R. Nathan találkozott Elijával, és megkérdezte: „Mit csinált a Szent, áldott legyen, abban az órában?” „Nevetett,” felelte, „mondván: A fiaim legyőztek, a fiaim legyőztek!”

A zsidóság periferiáján

A zsidóság perifériáin:

vajon zsidók-e a...

- szamaritánusok
- karaiták
- sabbataianusok (*dönme* Törökországban; Sabbatai Cvi, 1666)
- szombatosok / sabbatarius
- marranók / *anuszim*
- fallassák / *Beta Jisrael*
- „Messiás-hívő zsidók” (Jews for Jesus)

szamaritánusok

karaiták

fallassa zsidók

A zsidóság irányzatai:

három dimenzió

A zsidóság irányzatai

Három dimenzió:

1. Földrajz
2. Ideológia
3. A hagyományhoz való viszony

Hangsúly a jelenen, kevés történelmi kitekintéssel. Vallástörténeti, társadalomtörténeti háttérrel ld. más órákon.

Háttérolvasmány:

Bíró Tamás (2003 körül), *A zsidóság irányzatai*,

URL: http://www.biroth.hu/publications/zsidok_iranyzatok.htm.

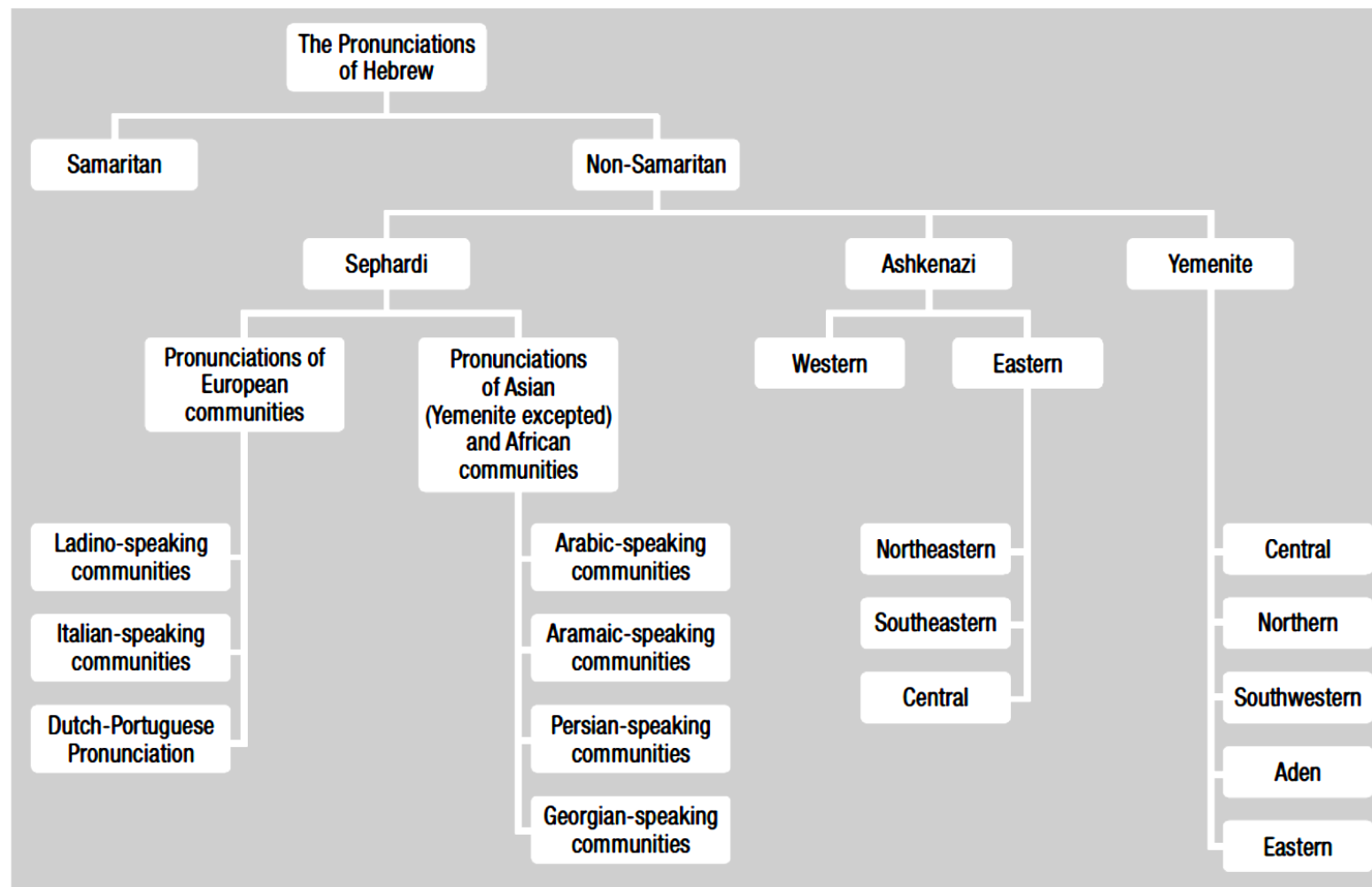
1. dimenzió: földrajzi különbségek

minhag ha-makom = a hely szokása

- Askenázi zsidóság:
10-11. századi német (és észak-francia) területek →
14. századtól lengyel-litván területek → askenázi diaszpóra.
- Szefárd és keleti zsidóság:
Arab világ. Spanyolország → 1492. kiűzetés: szefárd diaszpóra.
- Valamint:
 - itáliai (középkorban: bizánci, Provence-i stb.)
 - iraki, perzsa (iráni) és közép-ázsiai, indiai stb.
 - jemeni

Kiejtési és kulturális hagyományok

Table 2. Present-day classification

Forrás: Shelomo Morag, Pronunciations of Hebrew. In M. Berenbaum and F. Skolnik (eds.) *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., vol. 16, 2007, pp. 547-562.

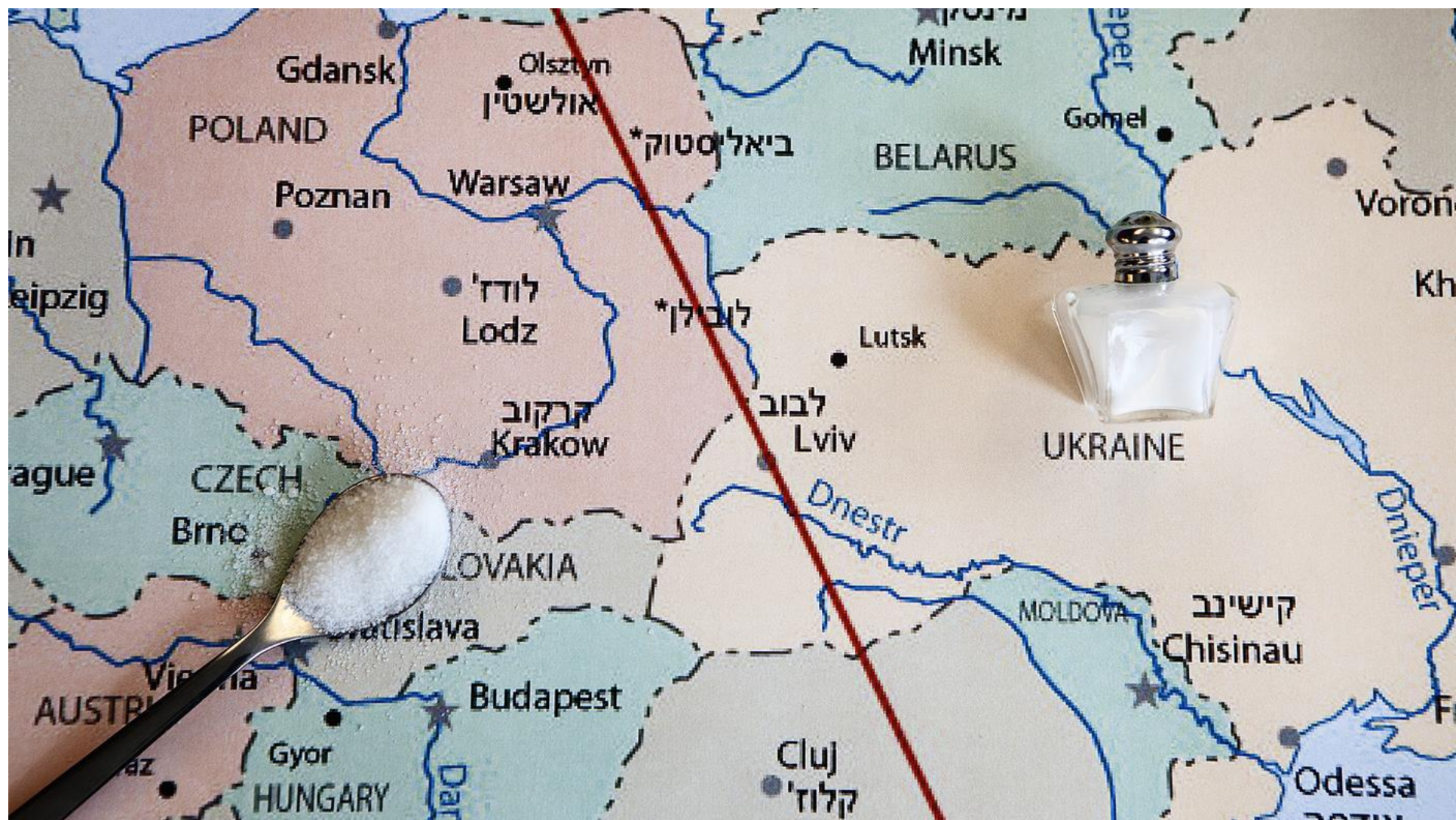
Kiejtési és kulturális hagyományok

A jiddis dialektusai

Forrás: Shelomo Morag, Pronunciations of Hebrew. In M. Berenbaum and F. Skolnik (eds.) *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., vol. 16, 2007, pp. 547-562.

Kiejtési és kulturális hagyományok

A gefiltefis-vonal

2. dimenzió: ideológia

- **Misztika:** misztikus művek a késő ókortól,
kabbala (13. századtól) → Iuriánus kabbala (16. század)

1666. sabbataiánusok → frankisták, dömmé...

haszidizmus: *Baal Sem Tov* tanítványai, 18. sz.

nem-haszid (főleg szefaradi) misztikusok

} **mozgalmak**
(újdonság a 17-18. században)

- **19. századi ideológiai szakadások**

18-19. század fordulója:

haszid vs. mitnaged = litvis = *jesiva-mozgalom* = *muszar-mozgalom*

19-20. század fordulója: a cionizmushoz való viszony

19. sz.: a modernitásra adott válasz: reform vs. orthodoxia

Haszidizmus

- Bal Sem Tov (R. Jisrael ben Eliezer, kb. 1700 –1760)
- népi vallásosság, a talmudista elitizmus ellenében
- népszerű kabbala (miszticizmus)
- *rebe / cadik* = karizmatikus vezető
- legendák a csodarabbikról
- pszeudo-földrajzi „mozgalmak”: X város rebbéje
 - Szatmár
 - Lubavics (Chabad)
 - Gur
 - Belz
 - ...

Mitnaged / Litvis / jesiva-mozgalom / muszar-mozgalom

- Elija mi-Vilna (GRA, a Vilna Gaon: 1720 – 1797)
- haszidizmus ellen (mitnagged = 'aki ellenkezik')
- litván területeken (Vilna/Vilnius) vs. lengyelországi haszidizmus
- szellemi elitizmus, Talmud-tanulás: *jesiva*-mozgalom
- etikai irodalom: *muszar*-mozgalom

2. dimenzió: ideológia

A zsidóság nem csak vallás!

19. század: nép → zsidó nemzetfogalom

- A cionizmushoz, Izraelhez való viszony (20. sz. első felétől):
 - *szekuláris cionizmus* 1897. Theodor Herzl
baloldali (szocialista és kommunistoid) és jobboldali szárnyak
 - *mizrahi = vallásos cionizmus* (modernebb ortodox)
 - *Agguda*: nem cionista (ultra-)ortodoxia
 - territorializmus (legyen zsidó állam, bárhol)
 - autonomizmus (zsidó autonómia K-Európában, jiddis)
 - *Bund*: szekularis jiddis nem cionista szocdem mozgalom
 - stb. stb. stb.

3. dimenzió: a polgárosodásra és a modernítésre adott válasz

Haszkala / Felvilágosodás

- Berlin, Moses Mendelssohn (1729 – 1786)
- emancipáció, asszimiláció, integráció
- kulturális elemek átvétele
- liturgia, zsinagóga-építészet, orgona
- *Wissenschaft des Judentums*

3. dimenzió: polgárosodásra, modernitásra adott válasz

A németországi reform

- 19. sz. eleje (1810. Seesen, 1818. Hamburg, stb.)
- a környezethez való radikális hasonulás: a sabbat áthelyezése vasárnapra, a Cionba való visszatérés és az áldozatokra való utalások eltörlése az imákból, stb.
- prédikációk és imák a helyi nyelven (Hochdeutsch)

Tora im derekh eret

- Samson Raphael Hirsch (1808–1888), Frankfurt am Main
- neo-orthodoxia, Németország, Habsburg Monarchia
- hagyomány és modernitás ötvözése, szekuláris oktatás elfogadása

3. dimenzió: polgárosodásra, modernitásra adott válasz

Mitnaged / Litvis / jesiva-mozgalom / muszar-mozgalom

- Elija mi-Vilna (GRA, a Vilna Gaon: 1720 – 1797)
- haszidizmus ellen (mitnagged = 'aki ellenkezik')
- litván területeken (Vilna/Vilnius) vs. lengyelországi haszidizmus
- szellemi elitizmus, Talmud-tanulás: *jesiva*-mozgalom
- etikai irodalom: *muszar*-mozgalom

Ultra-orthodoxia

- Hatam Szofer (Moses Schreiber, 1762 – 1839), Pozsony
- „*kol hadas aszur min ha-tora*”: a Tóra tilt minden újítást és reformot

Hitéleti újítások Magyarországon a 19. század közepén

- Esztétika: pl. orgona, vegyes kórus; papi ornátus
- Szertartási rend: pl. esketés a zsinagógán belül
- Liturgiai változtatások (Magyarországon minimális)
- Belsőépítészet: pl. a bima előre történő helyezése
- Építészet: pl. tornyok a zsinagógán
- Magyar nyelvű prédikáció
- ...

Dohány utcai zsinagóga, 1859

http://magyarzsido.hu/index.php?option=com_catalogue&view=detail&id=48&Itemid=20

Dohány utcai zsinagóga, 1859

https://hu.wikipedia.org/wiki/Doh%C3%A1ny_utcai_zsinag%C3%B3ga#/media/File:Synagogue-Budapest.jpg

<http://www.dohany-zsinagoga.hu/wp-content/uploads/2015/06/wDSC01074.jpg>

https://hu.wikipedia.org/wiki/Doh%C3%A1ny_utcai_zsinag%C3%B3ga#/media/File:Budapest_Zsinagoga.png

http://www.dohany-zsinagoga.hu/?page_id=22

A zsidóság irányzatainak hármás tagolása

- Első megközelítés: három nagy ág
 - Ortodoxia
 - Neológia (Magyarországon), conservative/maszorti mozgalom, „pozitivistá történeti zsidóság”
 - Reform
- Vagy inkább spektrum? Átfedésekkel?
- És milyen szempontból határozzuk meg az irányzatokat?
 1. Szervezeti szempontok
 2. Ideológia
(*csak a szellemi elit?*)
 3. Szociológiai szempontok: vallásgyakorlat, iskolázottság, foglalkozási szerkezet társadalmi-gazdasági státusz, etikai és esztétikai értékrend...

belső heterogenitás

A zsidóság irányzatainak hármás tagolása

- Első megközelítés: három nagy ág
 - Ortodoxia
 - Neológia (Magyarországon), conservative/maszorti mozgalom, „pozitivistá történeti zsidóság”
 - Reform
- Vagy inkább spektrum? Átfedésekkel?
- És milyen szempontból határozzuk meg az irányzatokat?

1. Szervezeti szempontok

Ha vallásgyakorlat alapján:

1. Deklarált elvek ↔ társadalmi valóság
2. Vallási vezető – hívek – tágabb társadalmi bázis
3. Szakrális térben, időben ↔ bárhol, bármikor

2. Ideológia

(*csak a szellemi elit?*)

gyakorlat, iskolázottság, foglalkozási
szociális és esztétikai értékrend...

belső heterogenitás

Mai zsidó irányzatok, mozgalmak

(elsősorban USA és Izrael)

- haredi / ultraorthodox
 - haszid mozgalmak, litvis irányzatok, szefaradi ultraortodoxia
 - Agguda (ultra-orthodox politikai mozgalom Izraelben)
 - vallásos anti-cionizmus: Szatmár, Neture Charta
- modern orthodox
 - Amerikában: Yeshiva University
 - Izraelben: *mizrahi, dati leumi* (vallásos cionizmus), Rav Kook
 - Open Orthodoxy
- Conservative / *maszorti*
 - 1885 Pittsburgh: teljes szakadás a Reform-tól
 - Jewish Theological Seminary of America
 - Salomon Schechter (1847–1915)
- Reform
 - Hebrew Union College, Leo Baeck Institute
- Reconstructionist: Mordecai Menahem Kaplan (1881–1983)
- Post-denominational

Magyarország

1868/69 kongresszus után, 20. század közepéig:

- neológia: „kongresszusi” hitközségek
- orthodoxia
- status quo ante

Ma:

- Mazsihisz = Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége
- MAOIH = Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség
- EMIH / MAZSISZ = Egységes Magyar Izraelita Hitközség
(Habad-Lubavics, „status quo”)
- Bet orim, Szim Salom (reform hitközségek)

strájmlik / kaftánok

Toldos Aron

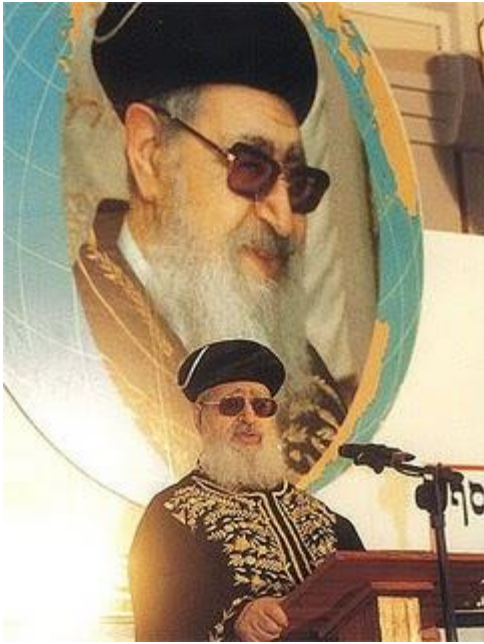

kipák

Összefoglalás

A zsidóság irányzatai: az alapséma

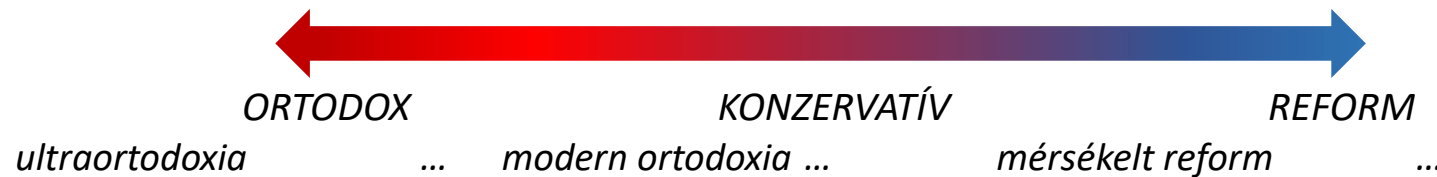
Biró Tamás: A zsidóság irányzatai. http://birot.hu/publications/zsido_iranyzatok.htm.

- Első megközelítés: három dimenzió

1. Földrajz: *askenázi zsidóság — szefárd/szfaradi zsidóság*

(+ jemeni, itáliai, közép-ázsiai, stb.)

2. A hagyományhoz való viszony – *koronként és országonként változó címkékkel!*

3. Ideológia: további kérdésekhez való viszony

(a) Misztika, kabbala? Pl. *haszidizmus*. (b) Vallásos cionizmus (c) ...

Zsidónak lenni Magyarországon

különböző válaszok = különböző zsidóságok

Néhány dilemma

- Lehet-e valaki egyszerre zsidó és magyar?
- Lehet-e valaki zsidó, ha ateista?
- Lehet-e valaki egyszerre zsidó és keresztény?
zsidó és muszlim? zsidó és buddhista?
- Létre lehet(ett volna)-e hozni
a Zsidó Államot Izrael Földjén kívül?
- Lehet(ett volna)-e Zsidó Államnak más nyelve, mint a héber?
- Zsidó-e a betért?
- Zsidó-e a kitért?

A mai magyar(országi) zsidók négy alaptípusa

(Heller Ágnes alapján)

1. Magyar zsidó

- Egyszerre érzi magát zsidónak is, magyarnak is: **kettős kötődés** mindkét kultúrához. Általában kevésbé vallásos.

2. Magyarországi zsidó

- Elsősorban zsidónak (a zsidó néphez tartozónak) tartja magát, aki történetesen Magyarországon született, magyar anyanyelvű, itt szocializálódott, és itt akkulturálódott.

3. Zsidó származású magyar

- Elsősorban magyarnak tartja magát [sajnos vagy büszkén vállalt] zsidó felmenőkkel.

4. Vallásos zsidó

- Legfontosabb számára a vallásos életmód, ahol éppen él.

A mai magyar(országi) zsidók négy alaptípusa

A VALÓSÁGBAN INKÁBB SPEKTRUM

(Heller Ágnes alapján)

1. Magyar zsidó

- Egyszerre érzi magát zsidónak is, magyarnak is: **kettős kötődés** mindkét kultúrához. Általában kevésbé...

2. Magyarországi zsidó

- Elsősorban zsidónak (a zsidó néphez) történetesen Magyarországon született, szocializálódott, és itt akkulturálódott.

3. Zsidó származású magyar

- Elsősorban magyarnak tartja magát [sajnos vagy büszkén vállalt] zsidó felmenőkkel.

4. Vallásos zsidó

- Legfontosabb számára a vallásos életmód, ahol éppen él.

Előítélet az, ha valaki az egyik típust általánosítja az egész zsidóságra, és nem engedi meg, hogy a zsidó egyén egyénileg válasszon!

Feladat a következő hétre

Feladat a következő hétre

- Teszt a Teamsben.
- Max. 10 pont = a félév végi jegy 5%-a.
- Leadás a Teamsen belül.

*Köszönöm egész éves
megtisztelő figyelmüket!*

